

Jegyzetek

1. Témánkra vonatkozóan elsősorban a következőkre támaszkodtam:
Eperjessy Kálmán: József Attila makói diákévei. (Egykori tanárának visszaemlékezése. Makó, 1975. A Makói Múzeum Füzetei. 16.)
Saitos Gyula: József Attila Makón. Bp. 1964. Magvető.
Galamb Ödön: Makói évek. Függelék: József Attila válogatott, kiadatlan verse. (Radnóti Miklós jegyzetével. Bp. 1941. Cserépfalvi.)
Péter László: József Attila Makón. Irodalomtörténet. 1957. 1. sz.
Szabolcsi Miklós: Fialat életek indulója. József Attila pályakezdése. Bp. 1963. Akadémiai.
Szabolcsi Miklós: Érik a fény. József Attila élete és pályája 1923–1927. Bp. 1977. Irodalomtörténeti Könyvtár 32. Akadémiai.
Tettamanti Béla: Emlékezés József Attilára. Irodalomtörténeti Közlemények 1955. 2. sz.
József Attila Emlékkönyv (Szerkesztette: Szabolcsi Miklós. Bp. Szépirodalmi 1957.)
Kortársak József Attiláról I–III. (Szerkesztette Bokor László. Bp. 1987. Akadémiai.)
2. Kortársak József Attiláról III. 2112. old.
3. József Attila összes művei III., továbbá *József Jolán*: József Attila élete. *Szabó Ferenc*: Öcsöd története dokumentumokban 1715–1960. Szolnok 1987. 104–107.
4. *Szabolcsi*: Fialat életek indulója (a továbbiakban FÉI) 61–78. A gyulai Gyermekvédelő Intézet anyakönyvében *Elek László* találta meg a 3237. sorszám alatt a József Attilára vonatkozó bejegyzést. A József Attila Emlékkönyvben (továbbiakban: EKK) *József Etelka* emlékei elsősorban a mérvadók 27–29. Valamint: *Kisfaludi Sándor*: Öcsöd 1955. címmel megjelent írása EKK 39–41, illetve: József Attila nyomában Öcsödön. (Jászkunság 1955. évf.)
5. *József Etelka*: Emlékezés közös gyerekkorunkról Öcsöd. (EKK 29.) 1989-ben *Sándor Lajossal* Budapesten meglátogattuk Dr. Makai Ödönné József Etelkát. Közvetlen öcsödi emlékeit felidéztük.
6. *József Eta*: EKK 29.
7. *Kisfaludi Sándor*: EKK. Hivatkozik rá *Szabolcsi Miklós* is FÉI 71.
8. József Attila Összes Művei (továbbiakban: JAÖM) II. 446. Bp. 1953.
9. *Szabolcsi*: FÉI 73–75. *Még*: A makói Magyar Királyi Állami Főgimnázium névkönyve és anyakönyvei 1920–1923. Makói Levéltár.
10. *Darvas József*: Emlékbeszéd József Attiláról. Kelet Népe 1939. december 15.
11. A levelek eredetije a *Petőfi Irodalmi Múzeumban*. (A továbbiakban PIM kéziratár.

- Felkutatásukért, a rendelkezésemre bocsájtott fénymásolatokért *Selmecziné Püski Anikó* muzeológusnak mondok köszönetet.)
12. József Etelkának küldött levél. PIM kéziratár.
 13. PIM kéziratár 44/389. JA. 436.
 14. PIM kéziratár JA 243.
 15. A kézirat eredetije a Makói József Artilla Múzeumban. (Továbbiakban: JAM.) A fénymásolati példány rendelkezésemre történő bocsájtásáért és egyéb sokirányú segítségéért, tanácsaiért *Tóth Ferenc* ny. múzeumigazgatónak mondok köszönetet. Az Espersit-házban berendezett állandó József Attila emlékkiállításán mutatja be a JAM az eredeti kéziratot.
 16. Adatközlőink a Külső Mezőhegyes 47-es majorban: *Özv. Czomán Sándorné*, Mezőhegyes 47-es major 72. sz. *Barabás Béla*, Mezőhegyes 47-es major 97. sz.
Az adatközlők felderítésében segítségemre volt, s maga is értékes adatokat közölt *Balanyi Miklós*, Mezőhegyes, Kórház u. 36. sz. alatti lakos, aki tanítói pályája elején a 47-es majorban tanított, 1989-ben a mezőhegyesi Általános Művelődési Központ dolgozója. Nagyon hasznos segítségéért ezúton mondok köszönetet. A visszaemlékezések gyűjtésében és a fényképezésben segítettek a Békés Megyei Múzeum részéről: *Szabó Ferenc* múzeumigazgató és *Nagy Imre* a Békés Megyei Múzeumi Szervezet fotósa, aki az ottani felvételeket, s a mellékletben közölt fotók java részét is készítette. Mindkét segítőt munkájáért köszönetet mondok.
 17. *Féja Géza*: Viharsarok. Az Alsó-Tiszavidék földje és népe. Bp. Évszám nélkül. Atheum. 187–190. oldalak.
 18. *Szabó Ferenc*: A battonyai megmozdulás gazdasági, társadalmi háttere és mozgalmi előzményei. (Battonya, 1891. c. kiadványban, 12. oldalon, Battonya, 1966.) *Csanád vármegye főispánjának iratai*. 44/1940. alapszám. Csongrád Megyei Levéltár (CSML) Szeged.
 19. CSML Csanád vármegyei főispáni iratok 44/1940. sz.
 20. CSML Csanád vármegyei főispáni iratok. 44/1940. sz.
 21. CSML Csanád vármegyei főispáni iratok. 44/1940. sz.
 22. *József Jolán*: József Attila élete. (Szépirodalmi, Bp. 1955. 141. oldal.)
 23. *Saitos Gyula*: József Attila Makón. (Bp. 1964. Magvető. 37. oldal.)
Saitos állításainak helyességét vitatja *Takács László*: Adalékok József Attila mezőhegyesi kapcsolataihoz. (Békési Élet, 1967. 3.)
 24. A közölt visszaemlékezést 1989. április 5-én gyűjtöttem *Szabó Ferenc*cel együtt a Külső-Mezőhegyes 47-es majorban.
 25. *Szabolcsi Miklós*: FÉI 247. oldalon.
 26. *Saitos Gyula*: József Attila Makón. (Bp. 1964. Magvető. 37. oldal.)
 27. *Szabolcsi Miklós*: FÉI (Ó Ady, a magyar Ugarra hull a hó. 325–345.)
 28. JAM (Makó) József Attila állandó kiállításán az Espersit-házban.
 29. *Koncsek Lászlóné Gebe Márta*: Makói emlékek. (EKK 60–63. oldalakon) valamint *Vadász Ferenc*: Tizenhat éves voltam akkor. Gebe Márta József Attiláról – hatvanhárom év múltán. (Kritika 1985 júliusi számában 26–27. oldalak.) Ugyanezeket a visszaemlékezéseket elmondta és kissé kiegészítette *Koncsekné Gebe Márta* 1989. július 3-án Budapesten, II., Fő utca 90. II. em. 2. sz. alatti lakásán. A visszaemlékezés gyűjtésében és az adatközlő fényképezésében segítségemre volt *Judit Fabula* is, aki a német nyelvű rezümét is készítette, s mindezekért neki is köszönetet mondok.
 30. *JAM (Makó)* József Attila állandó kiállításán az Espersit-házban. *Koncsekné*

- Gebe Márta megtalálásában segítségemre volt *Tóth Ferenc* ny. múzeumigazgató, Makó.
31. *Takács László*: A „föld fia” Mezőhegyesen. (Békés Megyei Népújság – Köröstáj. 1965. április 11.)
 32. A Makói m. kir. állami főgimnázium névkönyve 1920–21. év, 42. sorszám. V. osztályból 1921–22. év 17. sorszám. VI. osztályból. 1922–23 év. 17. sorszám. VII. osztályból. E. n. 930/1921. 510/1923. főig. sz. 1922–23 tanév. Magántanuló 34. sorszám alatt. Főig. eng. sz. 510/1923. Mind a négy osztály anyakönyve a *Makói Levéltárban*. Figyelemreméltó az V. osztály anyakönyvi bejegyzésében az „Észrevétel” rovatban az alábbi bejegyzés: „Tehetséges, kötelességtudó, bátor fellépésű. A versíráshoz nagy hajlama van.” Az anyakönyvek névkönyveinek első oldalán makói igazgatója, osztályfőnöke, néhány tanára aláírásai. Az anyakönyvek részletes áttekintése azért is hasznos volt, mert iskola- osztálytársaira, internátusbeli társaira vonatkozóan is adatokat sikerült szereznünk. Ebben a munkában segítségemre volt *Ménesi György* battonyai gimnáziumi tanár, valamint *Vígh Zoltán*, a Makói Levéltár vezetője. Mindkettőjük segítségét köszönöm.
 33. *Saitos Gyula*: József Attila Makón. (Magvető, 1964.) 32. oldalon. A *battonyai görögkeleti (román) plébánia irattári anyagából*. A kérdéses irat 1967-ben *Magdu János* görögkeleti (román) lelkész jóvoltából került elő.
 34. *Saitos Gyula*: József Attila Makón. (Magvető 1964. 32. oldal.)
 35. *Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára 1926–27*. Kiadja a *Rudolf Mosse berlini cég magyarországi részvénytársaság*. Budapest. Második kiadás. A Battonyára vonatkozó adatok az 528–529. oldalakon.
 36. *Battonya, 1891*. Tanulmányok az agrárszocialista megmozdulás 75. évfordulójára. (Battonya, 1966.) Egyéb forrás: *Szabó Ferenc*: A battonyai részesmunkások helyzete a századfordulón. (Battonyai Füzetek 5. szám. Battonya, 1964.)
 37. *Szabolcsi Miklós*: FÉI (235. oldal.)
 38. Battonyai adatközlőm 1967-ben *Babits Zsolt* volt. Testvére *Babits Frigyes*, akit *Koncsek Lászlóné Gebe Márta* is megemlített *Vadász Ferencnek* 1985-ben adott interjújában, s 1989. július 3-án nekem is. A baráti körhöz tartozott még a battonyai származású *Takács Antal* festő, aki kapcsolatot tartott a Babits fivérekkel, Frigyes-sel és Zsolttal. Mindketten 1980 novemberében haltak meg, Babits Frigyes Keszthelyen, Babits Zsolt Battonyán. Az adatot *Babits Zsolt özvegyének* köszönöm. Ő bocsátotta rendelkezésemre egykori adatközlőm és testvére fényképét.
 39. *Dr. Kiss Károly és felesége* közlései alapján. Id. Kiss Károly tanítóról a fényképet is tőlük kaptam. Az adatközlők lakása 1989 nyarán: Makó, Kálvin u. 30. *Kiss Károly* édesapjának levelei a makói JAM-ban az Espersit-házban bemutatott József Attila állandó kiállításon. A levélre is *Tóth Ferenc* ny. igazgató hívta fel a figyelmet. *Dr. Kiss Károlyt* és feleségét többször felkerestük *Szabó Ferenc*cel és *Ménesi Györggyel*. Mindig készségesen segítettek anyaggyűjtő munkánkat. József Attila *battonyai tartózkodására* vonatkozóan a legfontosabb adatközlőnek bizonyultak. *Kiss Károly* javasolta, hogy apja iskolájának helyén felépült új „Borsos-féle” általános iskola falán el kellene egy *emléktáblát* helyezni. Erre vonatkozó javaslatát Battonya város tanácselnökének írásban megküldte, tudomásom szerint a battonyai központi általános iskola, mint jogutód foglalkozik ezzel a javaslattal.
 40. *Szabados János Elemér* battonyai lakos, nyugdíjas tanító, *Bánhegyi István* battonyai lakos, nyugdíjas járásbírósi tisztviselő, és *Ikládi József* battonyai lakos, nyugdíjas kisiparos emlékei alapján. Mindhárom esetben a közlés éve: 1967. 1989-ben egyik adatközlőm sem élt már.

41. A Lázadó Krisztus keletkezésére vonatkozóan: *Szabolcsi Miklós: Érik a fény. József Attila élete és pályája 1923–1927.* Budapest, Akadémiai, 1977. 29–35. oldalak.
42. A sajtóperre vonatkozóan: *József Attila pere.* Közli: Hajdú Tibor és Rákosi Sándor. „A cenzúra árnyékában” c. kötetben. Budapest, Magvető, 1966. (Válogatta, szerkesztette, előszóval és összekötő szöveggel ellátta *Markovits Györgyi és Tóbiás Áron.*(223–233. oldalak.) A Lázadó Krisztus-per *sajtóvisszhangja: Kortársak József Attiláról I.* (Szerkesztette Bokor László. Budapest, 1987. Akadémiai.) A könyv 24 korabeli újságcikket közöl, feldolgozásunkban ezekre támaszkodtunk. Továbbá köteteiben a kortárs írók, költők emlékezései is megtalálhatók, közülük többen megemlítik József Attila első sajtóperét is.
43. *Pákozdy Ferenc* verse az *EMBERÉLET* 1927. évi számában. Közli a *Kortársak József Attiláról I.* kötete is.
44. 1929-ben az *Erdélyi Helikon* folyóirat a költészet feladatairól vallott nyilatkozatra szólított fel 12 fiatal magyar költőt, köztük volt József Attila is. Ennek a felszólításnak eleget téve írta *Vallomás a költészetéről* című írását, amelyből egy részletet közöltünk. (Közöltem a *Békés Megyei Népújság – Köröstáj* 1968. április 11-i számában, több költészet napi vers bevezetőjeként.)
45. *Takács László: József Attila Békés megyében.* (Békési Élet, 1969. 1.) Tulajdonképpen az ebben az írásban kifejtettek tömörebb összefoglalása és részbeni kiegészítése a IV. fejezet.

A kiadványban felhasznált szövegek forrásai:

A szövegkritikai forrásokat vettem figyelembe. Ezek:

József Attila összes versei 1. 1916–1927. Kritikai kiadás. Közzéteszi: Stoll Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1984.

József Attila összes versei 2. 1928–1937. Kritikai kiadás. Közzéteszi Stoll Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1984.

József Attila összes művei III. Sajtó alá rendezte Szabolcsi Miklós. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1958.

Kortársak József Attiláról I–II–III. Szerkesztette Bokor László. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1987.

Szabolcsi Miklós: Fiatal életek indulója. József Attila pályakezdése, Akadémiai Kiadó. Budapest. 1963.

Szabolcsi Miklós: Érik a fény. József Attila élete és pályája, 1923–1927. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1977.

József Attila összes művei IV. Sajtó alá rendezte Fehér Erzsébet, Szabolcsi Miklós. Novellák, önvallomások, műfordítások. Pótlások az 1–3 kötetekhez. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1967.

József Attila válogatott levelezése. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Fehér Erzsébet. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1976.

A mellékletben közölt kéziratok fényképének eredetije:

A *Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában* József Attilára vonatkozóan külön gigyűjtve.

A *Makói József Attila Múzeumban*, néhány eredetiben kiállítva az állandó József Attila kiállításon az Espersit-házban.

Koncsek Lászlóné Gebe Márta személyes tulajdonában Budapest, Fő utca 90. sz. alatti lakásában. (Csak a személyéhez kötődő, dedikált verseket tartotta meg, a birtokában lévő egyéb kéziratokat részben a Petőfi Irodalmi Múzeumnak, részben a Makói József Attila Múzeumnak adta át megőrzésre.)

József Attila *A legutolsó harcok* kéziratosa verseskönyvének hasonmás kiadása dr. Tóth Ferenc gondozásában és „Egy kéziratosa verseskönyv születése” című írásának kíséretében 1989-ben a Helikon Kiadó jóvoltából jelent meg 12 000 példányban.

A *Szépség koldusa* 1922-es hasonmás kiadása József Attila születésének 75. évfordulójára Péter László gondozásában és utószavával jelent meg, a Szegedi Somogyi Könyvtár adta ki 3000 példányban.

(A két felsorolt hasonmás kiadásból kéziratmásolatokat átvettünk.)

Néhány megjegyzés utószó helyett

Nem fejezhetem be anélkül munkámat, hogy köszönetet ne mondjak a továbbiakban még felsorolt *adatközlőknek*, s mindazoknak, akik valamilyen formában segítségemre voltak. Neveiket a jegyzetekben is közöltem már. Ide azonban nem fért bele minden egyes támogatóm. Azért ezúton mondok köszönetet *lektoromnak Elek Lászlónak*, a kiadást vállaló Békés megyei Múzeumi Szervezetnek, Battonya város Tanácsának (*Takács Dezső* tanácselnöknek) és Mezőhegyes város Tanácsának (*Kassai Béla* tanácselnöknek). Köszönöm mindazoknak a munkáját, akik a *forrásgyűjtésben* segítségemre voltak: *Balanyi Miklós, Ménesi György, Sándor Lajos, Judit Fabula*. Köszönöm továbbá a *battonyai Népek Barátsága Közművelődési-Iskolai Könyvtár* valamennyi munkatársának, hogy a könyvtárközi kölcsönző szolgálat keretein belül mindig segítettek az éppen szükséges szakirodalom megszerzésében és kölcsönzésében. Köszönettel tartozom a *Petőfi Irodalmi Múzeumnak* (Budapest) azért, hogy a kért verskéziratok és levelek fénymásolati példányait rendelkezésemre bocsájtották. Megköszönöm a kiadvány elején feltüntetett *fotosoknak* a felvételek és reprodukciók határidőre történő elkészítését. És köszönettel tartozom az engem körülvevő környezetnek is azért, hogy munkára ösztönöztek.

Azt hiszem, meg kell említenem a teljesség kedvéért azokat a *kisebb adatokat* is, melyeknek részletesebb kifejtésétől terjedelmi okok miatt is eltekintettem, de az egész képhez azért hozzá tartoznak.

Lektorom hívta fel a figyelmet arra, hogy talán meg kellene említenem József Attila fellépésének *fogadtatását* is szűkebb környezetünkben. Ebből a szempontból két apró adatot találtam:

Balázs Béla dátum nélküli levelét Bécsből *Kner Imrének*, amelyben a következőket olvashatjuk: „Itt küldök Neked egy kötetre való verset legmelegebb ajánlással. József Attila nevű egészen fiatal és roppant tehetséges költő versei. Bájos frissesség, színes sokrétűség és mindig meglepő spontaneitás. Nagyon örülnék, ha kiadnád ezeket a verseket.” Az ajánlásról József Attila is beszámol nővérének, József Jolánnak Bécsből írott levelében. Ezeket írja: „Itt említjük meg, hogy Lesznai Anna, Balázs Béla és Lukács György igen nagy költőnek tartanak, különösen az utóbbi – mint első világirodalmi – nem kozmopolita! kvalitásokkal rendelkező proletárlirikust, aki hivatva van mielőbbi nagyobb pénzküldeményedet kézhez venni. Fentemlített urak – külö-

nős tekintettel a «die Weltliteratur wie sei ist, und wie sei sein koll»-ra közösen levelet írtak Kner Izidornak, hogy J. A. könyvét kiadja.” Azt is tudjuk, hogy végezetül a kiadásból nem lett semmi, ugyanis Kner eredeti kiadói elképzeléseit nem akarta feladni, mellőzte ebben az időben a modern irodalom műveit. Mindenesetre ez az apró adat is azt igazolja, hogy *nem volt hatástalan* József Attila bécsi tartózkodása idején a korabeli Békés megyében sem, igen neves pártfogói akadtak, egyengették költői kibontakozását. (Forrás: A könyv mestere. Kner Imre levelezése korának költőivel, íróival, művészeivel, tudósaival. A leveleket összegyűjtötte és a jegyzeteket készítette Elek László. Magyar Helikon. 1969. 112. és 388. oldalak.)

A másik adatra a *Békésmegyei Közlöny 1934. november 21-ei* számában bukkantam: „József Attila a Baumgarten-díjjal kitüntetett kiváló költő, akinek verseit a B. K. úgyszólván hétről hétre közli, s aki az új magyar költészet igen kevésszámú legjobbjai közé tartozik, ez év december havában új verseskötetet ad ki. A kötetnek Medvetánc lesz a címe és a költő régi és újabb verseinek válogatott gyűjteményét tartalmazza. A B. K. előfizetést hirdet országos munkatársának verseskötetére, amely egyszerűbb kiadásban 2 pengőbe, félbörbe kötött bibliofil kiadásban pedig 6 pengőbe kerül. A kötetre előjegyzést úgy a B. K. szerkesztősége, mint József Attila (Budapest, VII., Korong u. 6.) egyaránt elfogadnak.” A rövid közleményből két dolog tűnik ki: A Békésmegyei Közlöny „országos hírű munkatársának” tekintette József Attilát, és rendszeresen közölt tőle költeményeket. Azt azonban nem tudjuk, hogy az előfizetési felhívásnak végülis milyen eredménye volt a lap olvasóinak körében.

Adatközlők

Dr. Makai Ödönné József Etelka

Kelemen Kristóf szobrászművész hívta fel rá a figyelmemet. Budapest, Népköztársaság útja 32. IV. 24. szám alatti lakos. 1989. november 28-án gyűjtöttem adatokat tőle Sándor Lajossal együtt. Ezt követően több levelet is váltottunk. Az adatközlővel történt beszélgetés dokumentációs anyaga megtalálható az orosházi Szántó Kovács János Múzeum irodalomtörténeti gyűjteményében. Az adatközlő József Attila nővére. A leghitelesebb emlékekkel rendelkezik testvére életére vonatkozóan. Különösen közös, Öcsödön töltött kisgyermekkoruk emlékei elevenek. De emlékezik még a Gyulán eltöltött három napra is 1910-ből. Életrajzi adatai: 1904 márciusában született. Tehát egy évvel volt idősebb József Attilánál. Gyermekkorra azonos a költő gyermekkorával. Felnőttként férje Dr. Makai Ödön, József Attila gyámja Pócze Borbála halála után. 1989-ben nyugdíjas. Aktív éveit egy budapesti ruhaipari vállalatnál töltötte munkával. Dr. Makai Ödön és József Etelka házasságából három gyermek született: *Makai Zsuzsanna*, aki 1989-ben már szintén nyugdíjas. *Makai Péter* az Állami Operaház dizlettervezője. *Makai Ádám* mérnök Budapesten. Hárman tulajdonképpen ők József Attila legközelebbi rokonai. A költő nekik nagybátyjuk volt. Hármójuknak négy gyermekük és egy unokájuk van. Valamennyien fiúgyermekek. Ők Dr. Makai Ödönné József Etelka unokái, illetve dédunokái. Dr. Makai Ödön már nem él. József Etelka emlékeit közzétette a József Attila emlékkönyvben.

Koncsek Lászlóné Gebe Márta

Tóth Ferenc, a makói József Attila Múzeum igazgatója hívta fel rá a figyelmemet. Budapest, Fő utca 90. II. 3. szám alatti lakos. 1989. július 3-án gyűjtöttem adatokat tőle Judit Fabulával együtt. Ezt követően több levelet is váltottunk. Az adatközlővel történt beszélgetés dokumentációs anyaga megtalálható az orosházi Szántó Kovács János Múzeum irodalomtörténeti gyűjteményében. Több kézirat is birtokában van József Attilától. Rendelkezik a Szépség koldusa egy eredeti, neki dedikált példányával. Jó ismerője József Attila makói diákkorának. Édesapja Gebe Mihály József Attila internátusi igazgatója és matematikatanára volt. József Attila 1922–1923-ban tulajdonképpen neki írta és ajánlotta korai, főként szerelmes verseit. Életrajzi adatai: 1906-ban szüle-

tett, egy évvel volt fiatalabb József Attilánál. Együtt diákoskodtak a makói gimnáziumban, illetőleg többször találkoztak a DMKE internátusban. 1923 után megszakadt a kapcsolata József Attilával. Az adatközlő felnőttként kétszer kötött házasságot. Első házasságából egy leánygyermeke, második házasságából egy fiúgyermeke született. Második férje Koncsek László újságíró volt, aki előbb Makón, majd Szatmárban, később Berlinben és Budapesten dolgozott. A NÉPSZABADSÁG külpolitikai tudósítója is volt. Az adatközlő leánya 1989-ben Nyugat-Németországban él, kutató vegyész-mérnök. Fia Budapesten dolgozik. Gyermekének három gyermekük született. Leányának kettő, fiának egy. Az adatközlőnek ők unokái, több dédunokája is van. Az adatközlő emlékeit közreadta a József Attila emlékkönyvben, a KRITIKA című lapban és a Békés megyei Népújság KÖRÖSTÁJ mellékletében.

Dr. Kiss Károly

Tóth Ferenc, a makói József Attila Múzeum ny. igazgatója hívta fel rá a figyelmemet. Makó, Kálvin utca 30. szám alatti lakos. 1989. május 16-án gyűjtöttem adatokat tőle Ménesi Györggyel, majd Szabó Ferencsel együtt. Ezt követően többször meglátogattam, illetve leveleket váltottunk. Az adatközlővel való beszélgetés dokumentációs anyaga megtalálható az orosházi Szántó Kovács János Múzeum irodalomtörténeti gyűjteményében. Elsősorban József Attila makói diákkorára és internátusi elhelyezésére vonatkozó információkat kaptam tőle. Ezenkívül a költő battonyai hittanvizsgáját is jól ismeri, tekintve, hogy az adatközlő édesapja József Attila vendéglátója volt Battonyán. Életrajzi adatai: Két évvel idősebb volt József Attilánál, így csak iskolatársak és a DMKE-ben internátusi társak voltak. A makói önképzőkör munkájában közösen vettek részt. József Attila első makói öngyilkossági kísérlete idején búcsúlevelében is megemlíti az adatközlőt. 1923 után megszakadt a személyes kapcsolata József Attilával. Kiss Károly a makói gimnáziumban szerzett érettségi vizsga után a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem közigazgatási szakán diplomázott, ezt követően rövid ideig díjtalan közigazgatási gyakornok volt Battonyán. Majd Makóra visszakerült, ahol előbb az alispán, majd a főispán titkára lett. 1945 júliusában főszolgabíró helyettes, 1946-tól 1950-ig főjegyző volt a makói központi járásban. A „nehéz években” elbocsátották állásából, ekkor répaátvevőként kereste kenyerét. Jelenleg nyugdíjas, Makón él battonyai származású feleségével, Nóra asszonnyal együtt.

Dr. Kovács József

Elek László, tanulmányom lektora hívta fel rá a figyelmemet. Orosháza, Posta utca 10. szám alatti lakos. 1989. október 16-án gyűjtöttem adatokat tőle. Ezt követően több levelet is váltottunk. Az adatközlővel magnetofonbeszélgetés is készült (Bárdos Zsuzsa irodalmi muzeológus készítette), ez az orosházi Szántó Kovács János Múzeum irodalomtörténeti gyűjteményében megtalálható. Elsősorban József Attila makói diák- és internátusi korára vonatkozó személyes emlékei vannak. Egyidős József Attilával, szobatársak voltak egy évig a

DMKE internátusban. Kitűnően ismeri József Attila „diákneveit” („Mister”, „Pucor”, „Néger”) és élményszerű emlékei vannak a közös diáksorsról. Elmondta, hogy „piros zsírral” többször megízestette József Attila zsiszikes köleslevesét, együtt jártak az internátusból az iskolába, közösen követtek el apróbb diákcsínyeket a hálóteremben is. Életrajzi adatai: 1905-ben született, Magyarbánhegyesről került előbb a makói, majd a békéscsabai gimnáziumba. Érettségi vizsga után elvégezte az Állatorvostudományi Egyetemet, majd Orosházán lett állatorvos, majd vezető állatorvos. 1989-ben már nyugdíjas, de azért az állatok gyógyítása változatlanul nagyon érdekli. Feleségével együtt Orosházán telepedett le, várományosa a gyémántdiplomának. Gyermekei felnőtt emberek már. Gyakran és szívesen beszél Orosházán diákoknak, érdeklődőknek József Attiláról, közös, rövid diákéletükről. Szabolcsi Miklós is megemlíti József Attila életéről szóló monográfiájában. („Fiatal életek indulója.”)

Shloss Zoltánné Szilágyi Katalin

Elek László, tanulmányom lektora és Tóth Ferenc, a makói József Attila Múzeum nyugdíjas igazgatója hívta fel rá a figyelmemet. Gyula, Móricz Zsigmond utca 5. szám alatti lakos. Gyulán „Virágos Kató néni” néven ismerik, tekintettel arra, hogy évtizedekig a gyulai virágboltban volt eladó. Makón nagyapja családi nevével „Erdei Katóként” emlegetik. 1920–1921-ben még Makón éltek, nagyapja háza olyan helyen volt, amely előtt elmentek a DMKE internátus diákjai a gimnáziumba menet. A kertben gyakran láthatták az „Erdei lányokat”. József Attila iskolabajárás közben papírlapokat dobált be a kerítésen, ezeken versek voltak. Az adatközlő sokáig őrizte ezeket, férjhezmenetele után azonban megsemmisítette őket. De rendelkezésére állnak ma is azok a kötetek, amelyek József Attila „zsengéit” is tartalmazzák. Ezekre a versekre ráismert, több vers címe mellé odaírta: „Ezt is nekem írta.” Többségükben kamaszos szerelmes versek voltak ezek, de közöttük volt a „Szeretném, ha vadalmafa lennék” kezdetű vers is. Az adatközlő szereti ezeket a költeményeket, többet kívülről is megtanult, s idős kora ellenére ma is tudja. „Erdei Katót” két könyv is megemlíti: Saitos Gyula (József Attila Makón) és Szabolcsi Miklós: *Fiatal életek indulója*. A NÉPSZABADSÁG 1962. december 2-ai száma, valamint a MAGYAR NEMZET 1975. április 7-ei számában olvashatunk olyan újságcikkeket, amelyek az adatközlő és József Attila kapcsolatára vonatkoznak.

Czomán Sándorné

Balanyi Miklós, a Mezőhegyesi Általános Művelődési Központ tanára hívta fel rá a figyelmemet. Mezőhegyes 47-es major 72. szám alatti lakos. 1989. április 5-én gyűjtöttem az adatokat tőle. Az adatgyűjtésben segítségemre volt Szabó Ferenc. Az adatgyűjtés dokumentációs anyaga megtalálható az orosházi Szántó Kovács János Múzeum irodalomtörténeti gyűjteményében. József Attila mezőhegyesi tartózkodásáról vannak hitelesnek tűnő, de egy kicsit bizonytalan emlékei. 1989-ben abban a részben felújított házban lakik, amely

1922–1923-ban Farkas Béla uradalmi írnok szolgálati háza volt, s ahol József Attila az írnok fiát, Farkas Zoltánt tanította. Az adatközlő nagyon jól ismerte az 1920-as évek majori állapotait. Személyes ismerője volt Farkas Zoltánnak, aki megítélése szerint jó, de nagyon eleven gyermek volt. Emlékezett Farkas Zoltán házitanítójára, rémlett neki, hogy Makóról, vagy Szegedről járt ki nyaranta a majorba egy nyurga diákfú, aki jól érezte magát Mezőhegyesen, gyakran beszélgetett az uradalom munkásaival, szívesen felkereste a kovácsműhelyt, esténként pedig együtt énekelgetett a majori fiatalokkal. Nem tudta, hogy ezt a fiatalembert József Attilának hívják és később költő lett belőle. Viszont amikor néhány versnek az élményanyagát pontosítani igyekeztem, megerősített abban a feltételezésben, hogy ezt „itt is írhatta volna a költő”. Az adatközlő nyugdíjas, szerényen, de megelégedetten töltötte egész életét a Külső-Mezőhegyes 47-es majorban.

Barabás Béla

Balanyi Miklós, a Mezőhegyesi Általános Művelődési Központ tanára hívta fel rá a figyelmemet. Mezőhegyes, Külső 47-es major 62. szám alatti lakos. 1989. április 5-én gyűjtöttem az adatokat tőle. Az adatgyűjtésben segítségemre volt Szabó Ferenc. Az adatgyűjtés dokumentációs anyaga megtalálható az orosházi Szántó Kovács János Múzeum irodalomtörténeti gyűjteményében. József Attila mezőhegyesi tartózkodásáról vannak hitelesnek tűnő, kissé bizonytalan adatai. 1920-tól folyamatosan a majorban lakott, 1989-ben is ott él. Böszörményi Béla uradalmi intéző udvarosa volt, meglehetősen tájékozott a korabeli viszonyokról. Az előző intézőket is jól ismerte, valamint Farkas Béla uradalmi írnokot, annak Zoltán nevű fiát is, akiről az a véleménye, hogy „buta gyerek volt, mégis ember lett belőle”. Személyesen ismerte Farkas Zoltán tanítónőjét, Früstök Évát is, aki véleménye szerint szigorú, de igazságos pedagógus volt. Visszaemlékezésében elmondotta, hogy milyenek voltak a majori viszonyok 1922–1923-ban. Emlékezett egy számára ismeretlen nagyobb fiúra, aki Farkas Zoltánt tanította. Sokat kellett vesződnie vele, mert „Zoli nagyon eleven gyerek volt, a játékon és hancúrozáson kívül más nem érdekelte”. Amikor József Attila ebben az időben írott verseit felolvastam neki, úgy vélekedett, hogy nagyon találó költemények azok, akár a mezőhegyesi majorban is megtörténhetek volna azok a leírások, amelyeket hallott. Az adatközlő nagyon sokáig dolgozott a jelenlegi Mezőhegyesi Mezőgazdasági Kombinátban, 1989-ben már nyugdíjas, de el sem tudná máshol képzelni az életét.

Balanyi Miklós

Mezőhegyes, Kórház utca 36. szám alatti lakos. Mezőhegyesi születésű, 1941 óta tanít Mezőhegyesen. A nyugdíjkorhatárt már elérte, de még mindig dolgozik. A Mezőhegyesi József Attila Általános Művelődési Központ pedagógusa. Középiskolai tanulmányait a kiskunfélegyházi tanítóképző intézetben kezdte, majd a székelykeresztúri tanítóképző intézetben fejezte be. Az iskolák körzete-

sítéség a Mezőhegyes, Külső 47-es major tanítója volt, majd a majori iskola megszűnése után a Mezőhegyesen megszervezett, tanyai gyerekeknek férőhelyet biztosító kollégium dolgozója lett, amely jelenleg az Általános Művelődési Központ részeként működik. Tanít is az ottani általános iskolában, földrajz és biológia tárgyakat, vezeti a fotósakkört. 1989-ben is kitűnő ismeretei voltak az egykori majori iskoláról. Annál is inkább, mert fiatal tanító korában Czomán Sándorné „kosztosa” volt, az ő házában ebédelt, reggelizett és vacsorázott. A Külső 47-es major szinte teljes jelenlegi lakosságát tanította, annak idején nagyon emberi viszony alakult ki közte és tanítványai között. 1989-ben is szívesen látják a „tanító urat” a majorban. Az adatközlő nem csupán abban volt segítségemre, hogy elkísért egykori munkahelyének szinterére, hanem abban is, hogy igen jó emberi és pedagógiai érzéssel „megszóltatta” azokat, akiktől értékes információkat szereztem József Attila mezőhegyesi tartózkodására vonatkozóan.

Szabados János Elemér (1898–1974)

Kevermesen született és Battonyán halt meg. Visszaemlékezését az 1960-as években, többszöri beszélgetés alkalmából Battonyán gyűjtöttem. Eredeti neve Misurda János Elemér volt. 1966-ig, nyugállományba vonulásáig a tompapusztai általános iskolában dolgozott tanítóként. Naponta vonattal kijárt a Battonyához 10 kilométerre lévő Tompapusztára, amely közvetlenül határos volt a Mezőhegyes, Külső 47-es majorral. Hét évvel idősebb volt, mint József Attila. Az 1920-as években a battonyai fiatalság egyik vezetőjeként tevékenykedett. Részt vállalt a battonyai cserkészcsapat, majd a levették munkájából. Évekig levanteoktató is volt Battonyán. A hozzá korban közeli battonyai tanítókat, azok családjait jól ismerte. Barátja volt annak az ifj. Kiss Károlynak, aki József Attila battonyai internátusi társa volt Makón. De személyesen ismerte Cornea Simon görögkeleti (román) papot is, akinél hit- és erkölcsstanból 1922–1923-ban két alkalommal is osztályozó vizsgát tett József Attila. Az adatközlő hívta fel figyelmemet József Attila rövid battonyai tartózkodására. Kikísért annak idején az aradi úton lévő Balta-kereszthez, s elmondta mindazt, amit tanulmányomban igyekeztem részletesen kifejteni és bizonyítani is. Az adatközlővel folytatott beszélgetések nagyon ösztönzőek voltak témám szempontjából. 1974-ben bekövetkezett halála után egy ideig feleségével még néhányszor beszéltem, azonban az ő halála után, tekintettel arra, hogy gyermekeik nem voltak, újabb adatokat már nem tudtam szerezni. Szabados (Misurda) János Elemér nagy tekintélyű pedagógus volt Battonyán.

Babits Rezső (1902–1980)

Battonyán született és Keszthelyen halt meg. Édesapja igazgató-tanító volt Battonyán. A gimnáziumot a makói iskolában végezte, a DMKE internátus tagja is volt. Három évvel idősebb volt József Attilánál. Bizonyos tekintetben önképzőköri vetélytársak is voltak. A Csanád Vezér Főgimnáziumban hárman versengtek a versírásból az önképzőköri díjért: Babits Rezső, Csillag István és

József Attila. Babits Rezső és Csillag István felsőbb osztályúak voltak, mint József Attila, aki a régi V. osztályos korában elnyerte előlük az 50 koronás pályadíjat. Tulajdonképpen nem is indulhatott volna a díjért folyó versenyben, hiszen erre lehetőségük csak az akkori VII. és VIII. osztályos gimnazistáknak volt. A visszaemlékezés szerint József Attila nagyon büszke volt erre a sikerére, megtépázott önbizalmát az önképzőköri pályadíj elnyerése visszaállította. Ettől kezdve tekintélye lett „a Miszternek”. Babits Rezső és József Attila versengése azonban tovább tartott. Egy alkalommal Babits Rezső azt kifogásolta, hogy túlzottan kompromittáló a Csökkérés tavasszal című József Attila vers Gebe Mártára vonatkozóan. Ez a nézeteltérés azonban nem végződött feloldhatatlan haraggal kettejük között. Amikor József Attila Battonyára jött vizsgázni hittanból, battonyai ismerősei között Babits Frigyes is társai és baráti köre közé tartozott. Az adatközlő végülis nem lett számottevő költő, járásbíróági hivatalnokként ment nyugdíjba, és emlékei között megőrizte József Attilához fűződő kapcsolatait is.

Babits Zsolt (1904–1980)

Battonyán született és itt is halt meg. Visszaemlékezését az 1960-as években folyamatosan gyűjtöttem. Édesapja igazgató-tanító volt Battonyán, az adatközlő Babits Rezső testvére. Ő is a makói Csanád Vezér Főgimnáziumban tanult, tagja volt a DMKE internátusnak. Mindössze egy évvel volt öregebb József Attilánál. Az internátusból ismerte a költőt, többször beszélgettek is egymással. Babits Zsolt szerényebb, visszahúzódebb volt, mint Rezső bátyja, vitái nem voltak József Attilával. Költői babérokra ő sohasem pályázott. József Attila battonyai 1922–1923-as tartózkodására határozottan emlékezett. Babits Zsolt is a Szabados (Misurda) János Elemér köré csoportosuló fiatalok közé tartozott. Visszaemlékezésében azt is megemlítette annak idején, hogy ismerősei és barátai között volt József Attilán kívül más művész is: Takács Antal, akiből jónévű festő lett. Szabados János Eleméren, Rezső bátyján, Takács Antalon kívül Bánhegyi István, Ikládi József is ki-kijártak néha a battonyai Zsilka-iskolához, az előtte lévő Balta-kereszthez. Ott sokat beszélgettek vallási kérdésekről is, feltűnt neki József Attila „másfajta vallásossága”. Az adatközlő az érettségi vizsga letétele után hivatalnok lett Battonyán, nyugdíjazása előtt a battonyai járásbírószágon fogalmazóként dolgozott. Emlékezett arra az irodalmi délutánra, amikor Dr. Espersit János, Dr. Diósszilágyi Sámuel és Juhász Gyula tartottak előadást Battonyán, abban azonban nem biztos, hogy ezen József Attila is részt vett volna. Felesége jelenleg is Battonyán él, ő is kishivatalnok volt, ma már nyugdíjas.

Rezümék

László Takács: Quatre étapes dans la vie d'Attila József (Gyula- Öcsöd – Mezőhegyes – Battonya)

L'auteur est pédagogue. A partir du milieu des années 1960 il s'occupait de l'étude des rapports liant le poète Attila József à la province Békés, et de la mise de ces rapports à profit de l'enseignement pratique. Ses petites études portant sur ce thème, ont été publiées dans la „Vie de Békés”, „Enseignement de la littérature hongroise” et dans „l'Éducation Publique”. En 1987, à l'occasion du 50-e anniversaire de la mort de Attila József il a décidé de généraliser ses études, de les compléter et d'en composer un livret ayant pour but de donner la possibilité à notre enseignement de littérature d'enseigner le grand poète d'une manière impressionnante, attachée à la patrie plus étroite.

L'analyse des rapports entre Attila József et la province Békés demande une explication, puisque les villes et les villages qui jouaient un rôle important dans la vie du petit enfant et puis du jeune homme Attila József, n'appartenaient pas à l'époque, où bien actuellement n'appartiennent pas déjà à la province Békés. Le petit enfant Attila József fut soigné par la Ligue Nationale de Protection d'Enfant, et c'est ainsi que le 21 mars 1910 en ensemble avec sa soeur ainée Etel, il fut envoyé à *Öcsöd*, à la maison de *Ferenc Gombai*, d'un paysan riche. L'année scolaire 1911/1912 il commença ses études à l'école réformée du premier degré à *Öcsöd*. Il passa deux ans à *Öcsöd* et le 19 juin 1912 en ensemble avec sa soeur ainée il regagna la maison de sa mère. Il termina la deuxième classe du premier degré à l'école populaire de la capitale à Budapest, à la rue Ipar, et puis il fit ses études à l'école du 67 de la rue Mester d'aujourd'hui. Les deux années passées à *Öcsöd* laissèrent des traces remarquables dans son esprit, sa prose et ses poèmes en font preuve. *Öcsöd* – qui appartient aujourd'hui à la province Szolnok – dans les années 1910–1912 se trouva au coin le plus nord de la province Békés. Après la mort de sa mère les conditions de famille du poète se tournèrent d'une telle manière que jusqu'à son âge adulte, le mari de sa soeur ainée Jolán, M. Ödön Makai devint so tuteur. En 1920 Ödön Makai l'aida à entrer dans la gymnase générale royale d'État hongroise à Makó (école secondaire), et obtint pour lui un logement à l'internat de Makó de „l'Association de l'Éducation Publique de la Hongrie du Sud” (DMKE). Le poète termina l'année scolaire 1920/1921 ici. Il passa les vacances d'été à *Mezőhegyes*, où il reçut le logement et l'hébergement en récompense pour l'enseignement des enfants des familles riches. En 1923 il

quitta la gymnase de Makó, mais au conseil de ses deux professeurs *Ödön Galamb* et *Béla Tettamanti* il décida de passer un seul examen sur des matériaux de la 7-e et de la 8-e classe. Plusieurs preuves montrent qu'en 1923 il passa son examen de qualification sur la religion pravoslave à *Battonya*.

Mezőhegyes et Battonya appartiennent aujourd'hui à la province Békés, mais jusqu'à 1950 tous les deux appartenaient à la province Csanád. Cette étude tâche de prouver que les impressions du poète obtenues à Mezőhegyes et à Battonya ont pu être déterminantes pour sa poésie ultérieure. En février 1937 Attila József demanda un travail à la Société d'Action de l'Industrie de Papier Hongroise. Il voulut travailler en tant qu'employé et il annexa à sa demande écrite une courte esquisse de son autobiographie, ce qui fut publiée après sa mort par le journal *Belle Parole* (*Szép Szó*) sous le titre de *Curriculum Vitae*. Tout ce qui a été écrit dans cette esquisse d'autobiographie nous considérons comme une ressource d'importance fondamentale pour notre thème.

Enfin, cette étude essaye de faire un tour d'horizon sur le souvenir de Attila József à la province Békés, et comme annexe, elle donne quelques propositions pour l'analyse moderne au cours de l'enseignement du poète dans les écoles. En premier lieu, elle considère comme important et comme exemple à suivre les domaines de l'éducation poliesthétiques. Une bonne possibilité dans ce sens est offerte par la prise en considération et la comparaison des traits similaires dans l'art de *Attila József*, de *Béla Bartók* et de *Gyula Derkovits*.

László Takács

Vier Stationen im Lebenslauf von Attila József (Gyula – Öcsöd – Mezőhegyes – Battonya)

Der Autor ist Pedagoge von der Mitte der 1960er Jahre an beschäftigte ihn die Aufarbeitung der Beziehungen Attila Józsefs zum Komitat Békés und ihre Verwendung in der Unterrichtspraxis. Kleinere Schriften von ihm zu diesem Thema erschienen in den Publikationen „Békéser Leben“, „Ungarischunterricht“ und „Erziehungswesen“. Am fünfzigsten Jahrestag des Todes von Attila József im Jahre 1987 faßte er den, diese Schriften zusammenzufassen und zu einem kleinen Band zu ergänzen, ausdrücklich mit der Zielsetzung, mit ihrer Hilfe unserem Literaturunterricht die Möglichkeit zur erlebnishaften, auch an die engere Heimat gebundenen Lehre des Dichters zu verhelfen.

Die Aufarbeitung der Beziehungen zwischen Attila József und dem Komitat Békés ist erklärungsbedürftig. Die wichtigeren Ansiedlungen, die Stationen des Kindes und später Jugendlichen Attila József waren, gehören ursprünglich nicht oder gehören nicht mehr zum Komitat Békés. Das Kleinkind Attila József gelangte in die Pflege der Landes-Kinderschutzzliga und kam am 21. März 1910 zusammen mit seiner älteren Schwester Etel nach *Öcsöd* ins Haus des Bauern *Ferenc Gombai*. Im Schuljahr 1911/12 begann er in der reformierten Elementarschule in Öcsöd seine Schulausbildung. Zwei Jahre verbrachte er in Öcsöd, und am 19. Juni 1912 kam er wieder mit seiner Schwester zur Mutter zurück. Die zweite Klasse absolvierte er schon in der hauptstädtischen Volskschule in der Ipar utca in Budapest, danach ging er in die Schule in der heutigen Mester utca Nr. 67.

Die in Öcsöd verbrachten zwei Jahre haben tiefe Spuren in seiner Seele hinterlassen, diese ist in seinen Prosaschriften und Gedichten gleichsam nachweisbar. Das heute zum Komitat Szolnok gehörende Öcsöd lag in den Jahren 1910–12 in der nördlichsten Spitze des Komitats Békés.

Nach dem Tode, seiner Mutter gestalteten sich die familiären Umstände Attila Józsefs so, daß bis zu seiner Volljährigkeit der Ehemann seiner älteren Schwester Jolán, Ödön Makai, sein Vormund wurde. Ödön Makai hat ihn 1920 ins ungarische königliche staatliche Hauptgymnasium von Makó einschreiben lassen und verschaffte ihm einen Platz im Internat des Kulturvereins Südungarns (DMKE) in Makó. Hier schloß er das Schuljahr 1920/21 ab. Die Sommerferien verbrachte er in *Mezőhegyes*, wo er für den sommerlichen Nachhilfeunterricht Kost und Logis erhielt. 1923 schied er aus dem Gymnasium, doch beschloß er auf den Rat zweier seiner Lehrer, *Ödön Galamb und*

Béla Tettamanti, aus dem Unterrichtsstoff der VII. und VIII. Klasse eine zusammengefaßte Prüfung abzulegen. Mehrere Anzeichen Sprechen dafür, daß er in griechisch-katholischer Religions- und Sittenlehre im Jahre 1923 in *Battonya die Versetzungsprüfung abgelegt hat*.

Mezőhegyes und Battonya gehören heute zum Komitat Békés, bis 1950 gehörten sie allerdings zum Komitat Csanád. Die Aufarbeitung versucht zu beweisen, daß seine Erlebnisse in Mezőhegyes und Battonya in seiner späteren Dichtung bestimmend gewesen sein könnten.

Im Februar 1937 wandte sich Attila József um eine Stelle an die Ungarische Papierindustrie AG. Er wollte sich als Angestellter verdingen, und als Anlage zum Antrag verfaßte er seine kurze Lebenslaufskizze, die von der Zeitschrift Szép Szó (Schönes Wort) nach dem Tod von Attila József unter dem Titel *Curriculum vitae* veröffentlicht wurde. Was in dieser Lebenslaufskizze geschrieben wurde, sehen wir aus der Sicht des Themas als eine grundlegend wichtige Quelle an.

Zum Schluß versucht diese Aufarbeitung einen Überblick des Andenkens des Dichters Attila József im Komitat Békés, und im Anhang gibt sie auch einige Vorschläge zur zeitgemäßen Aufarbeitung seiner Lehre. In erster Linie seien die Bereiche der sogenannten polyästhetischen Erziehung wichtig und zu befolgen. Eine günstige Gelegenheit biete dazu die Berücksichtigung der verwandten Züge in der Kunst von *Attila József, Béla Bartók und Gyula Derkovits*.

KÉPMELLÉKLETEK

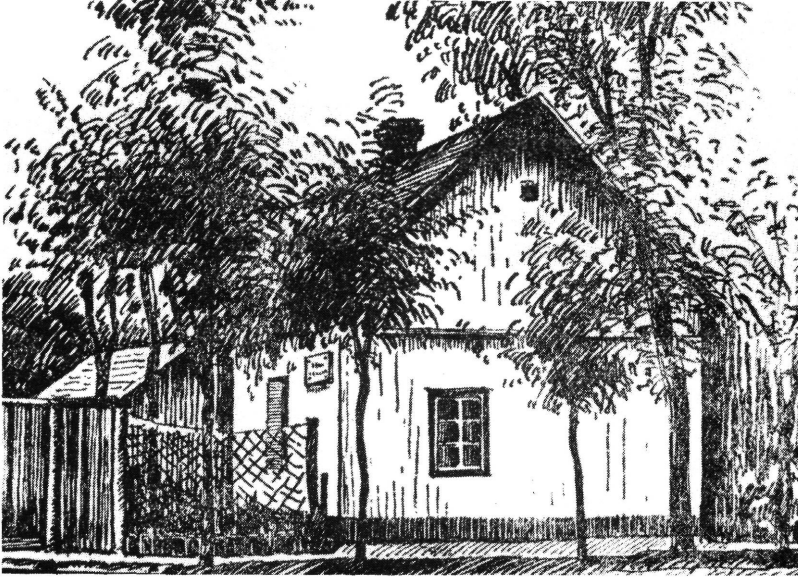

József Áronné három gyermekével: Attilával, Jolánnal és Etelkával (1908).

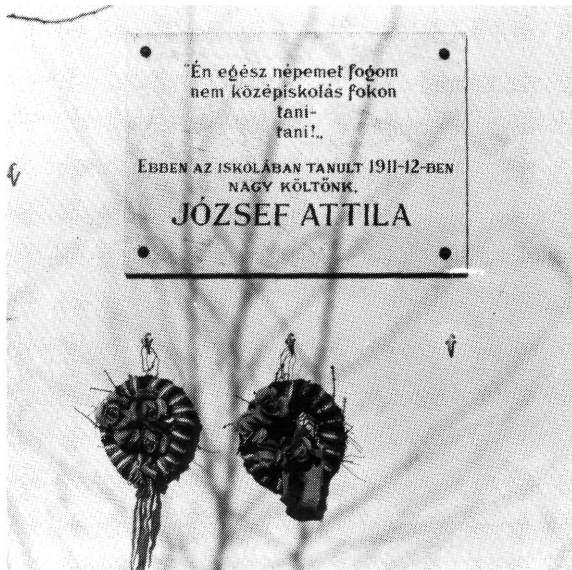
Eredetije a Petőfi Irodalmi Múzeum fotóarchívumában.
(Mihalik József reprodukciója, 1989.)

Az egykori gyulai gyermekvédő intézet épülete, ahol Öcsödre „kihelyezése” előtt három napot eltöltött József Attila, Etelka nővérével együtt. (Nagy Imre felvétele, 1989.)

A Gombai-féle ház Öcsödön. (Az Arany János u. 5. számú eredeti épület rajzát a Jászkunság 1955. évi 2. számából vettük át. Nagy Imre reprodukciója.)

Emléktábla az öcsödi iskola falán.
(Nagy Imre felvétele, 1989.)

Az öcsödi iskola épülete ma. Az ún. váncsodi iskolát 1989-ben felújították, s ott kapott helyet a községi helytörténeti gyűjtemény részeként a József Attila-emlékszoba is.
(Nagy Imre felvétele, 1989.)

A mezőhegyesi ACSEV állomás az 1920-as években. Itt többször megfordult József Attila. (Nagy Imre reprodukciója, 1989.)

Mezőhegyes, 47-es major, 72. szám alatti ház. Előtte az adatközlő özv. Czomán Sándornéval. Ebben a házban volt házitánító József Attila 1922—1923-ban. (Nagy Imre felvétele, 1989.)

Mezőhegyes, 47-es major, 72. szám alatti ház. Farkas Béla uradalmi írnok volt lakása, ahol József Attila az írnok fiát, Farkas Zoltánt tanította a nyári szünidőben. (Nagy Imre felvétele, 1989.)

Mezőhegyes, 47-es major, 72. szám alatti ház. Farkas Béla uradalmi írnok lakásának egyik fele. A ház másik felét az 1950-es években lebontották. Jelenleg az adatközlő Czomán Sándorné lakja. 1922—1923-ban feltételezhetően ilyen volt ez a ház. (Nagy Imre felvétele, 1989.)

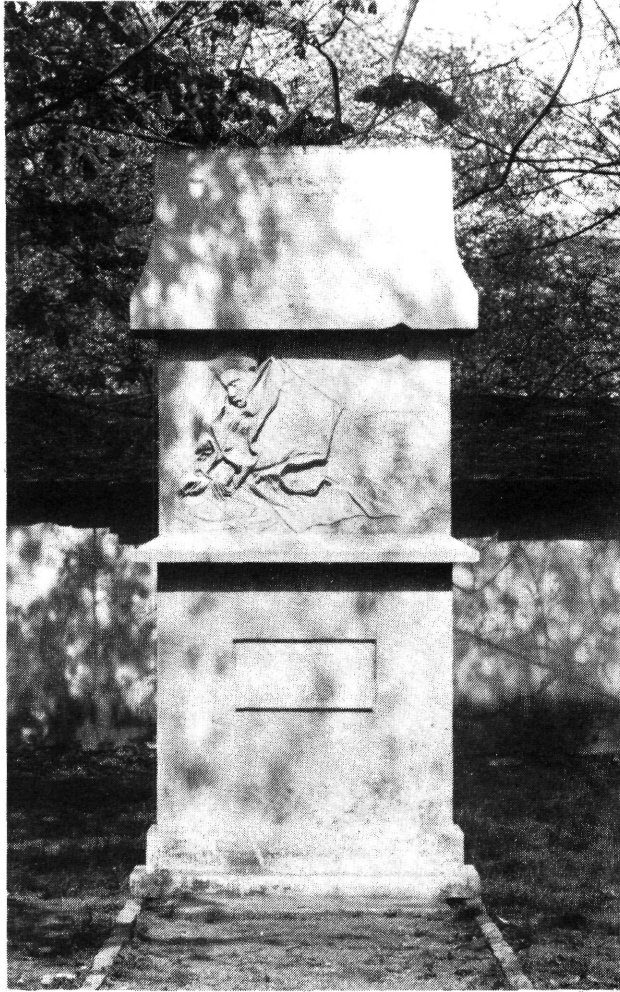
Böszörményi Béla uradalmi intéző lakása Mezőhegyesen a 47-es majorban. Az 1920-as évekhez viszonyítva kisebb felújításokat végeztek rajta. (Nagy Imre felvétele, 1989.)

A Mezőhegyes, 47-es major, elemi, majd később általános iskolája. Ma lakásként használják. Az 1920-as évekhez képest kissé felújított állapotban. (Nagy Imre felvétele, 1989.)

A József Attiláról elnevezett Mezőhegyesi Általános Művelődési Központ, a park felől. (Nagy Imre felvétele, 1989.)

Melocó Miklós szobrászművész József Attila emlékműve a Mezőhegyesi
Általános Művelődési Központ parkjában.
Az emlékmű négy oldalán József Attila Hazám című versciklusának teljes
szövege olvasható. (Nagy Imre felvétele, 1989.)

Tervek Mátának!

Tavaszi ének

Éneklém a tavaszt a gyereket
Bimbózó ifjú zórá reményét
Szerelemes szívem sóhaját
S csilligatom országimját
Nekem nyitják minden béréket
- A vérem jólelkűs gyereket
S a Nap elém hajol
És rám kacag, miyen tavaszt
- Ó, pompa, sziv, édes tavaszt!
Ének Mátának minos sehol

Tavaszi lélekre zeneje jár
A szellő naan hegedű
Rügyezőnek ifjú lámpások
Az a okon asztal
Lukó nyitit szeretem véreket
S a sokom jólelkűs gyereket

- Vén Földünk hogy forog!
S a kék ég is milyen magas,
Ó pompa, szin, ó dús Tavasz!
- Réá ha gondolok.

Itt íkes, hímcs szőnyegek,
Ott északon a bús hegyek,
Hol nem gondolnák rá soha
De arra nem megyek...
- Rikóltó, daltól szegény Lotok
- Thaj, a Földünk hogy forog!
Thaj szeretni láz!
Mig jó" a Tél, ki beharag
- Ó, pompa, szin, ó dús Tavasz!
S a halál elterá.

Mezőhegyes, 1922 jún. 18.

József Attila

A Tavasz ének című vers kézírata, Mezőhegyes 1922. június
18-i dátumozással és József Attila aláírásával. A Gebe
Mártának írott versek egyike.

A kézirat eredetije a Makói József Attila Múzeumban.
(Tóth Ferenc szíveségéből). 1989.)

23. IV. 26.

Kedves Etelkám,

még mindig nem kaptam hírt Me-
zöhegyesről, de meghívtak - kóvetve -
& is ott majd megbeszélsem a dolgok
körüket, eredj el. Kézimunka-
kereskedésbe is kíváncsi vagyok, hogy
100 cipkeverő - óvsó mennyiség ké-
rül, illetőleg csak t-nek az árát tudd
meg. A 4 valaszt legkisebbbe hátfőre
sápadni. - Kérve van majd le-
vélben kérdők. A Ciondel megkaplak
Esküszök mindvégig főtök. Alia

Espersit János dr.
ügyvéd
Makó
Telefonszám 51.

LEVELEZŐ-LAP.

József Etelka

Budapest

VI. Lovag u. 37.

AA/328

04/259
7A 436

... még mindig nem kaptam hírt Mezőhegyesről, de meghívtak ...” József Etelkának írott levél Makóról 1923. IV. 26-i dátumozással. Eredetije a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában.

Kedves Etelkám!

Adt írod, hogy nem tudod szpon-
golin, miért nem írok neked!?
Pedig az könnyen érthető. Kaptam
a gyámornától egy levelet, amelyben
ad írója, hogy Lucie és Péter is az mond-
ták nekik, hogy én nagyon fenn-
hajrázó leveleket írok neked. Naggy
szerepeget. Remél, ha egy (egy) o-
lyan levelet elküldesz, mert én
igazán nem emlékszem olyan
levelekre.

Itt én nagyon jól érzem magam
székintről a firtól, aki igazán
nehéz írókat szok.

Hogy hívó utasítok Lucie-ét, az
igazán nem írok kezelebről,
különben is olvashatod a nagy
valószínűsége.

A helyegetek körül majd
szepemberben az internetben.

Írte képen van igazán dolmány
ra és pászor. Küld el azt a do-
mányt, légy szives, ami ott van.
Egy két óra alig eszem egy falat-
.

tot, mert az a hirtven oléka olóány,
amit idejöveteleket kaptam, mármint
alfogyott. Nagy szüketségem van pénz-
re is, de azt ne kioldj, mert most
nagy is sokkal tartozom Neked.

A felismeréssel előre készítem.

Utalag van itt is. Nagyon 57° celsius.

Lacimák kiskönyv a "Szerecsendok" és
kérd meg őt, leg, síves, hogy siessen
vele, és ha készen volna kéne, nagy
a szöveget gyékeldecsétek olója.

mond meg Lacimák, hogy próbáljon
kiasó után nézni. Az kistém megpa-
szti. Ut kévések és szögóra vannak.

Örülök, hogy olyan jól szed ma-
goc, jobban, ha a kistém nagy.

Nagyon örülök, hogy jövőre keskeni
fogsz és nagyon kiskönyv sívessé-
gesen, de nem fogadom el, mert
nem akarom a Te kistémnyesed
az én tanulmányaim jelzése fel-
használni. Pláne ha tudnád, hogy
én mály irányt követek.

A levélbe nem csak vóldaszt szöke-
tate írni, hanem egyebet is

Ut kioldótk nagy kistémnyi idővel.
Tel, amit valam iróttak meg, tovább
ha az. E P mássodszoros kistémnyes.

Asztalos, mi van és mi lesz a
előzménye? Nekem köze van
rájok.

Nagy tudom, hogy a Német kül-
lét levelének nyomára Te szólsz
szé. Ezt a levelet és mindet, amit
csak fogok küldeni éppol az, vagy
később, de mindenesetre semmi
nincs meg, most elkerülő otthon,
mivel nem bírom abban, hogy magam
nál fogok tartani, kénytelen leszek
a levelezésemel befejezni. Ad hi-
kém, hogy a eszéledetem okát ma-
gad is könnyen becsúsz.

Nagyon sokszor tőled
jöttél

Attila

„Itt én nagyon jól érzem magam, eltekintve a fiútól, aki
igazán nehéz órákat okoz . . . Meleg van itt is. Napon 57
fok Celsius . . . Itt zenészek és zongora vannak . . .”
Mezőhegyesről 1923 nyarán József Etelkának írott levél.
(Eredetije a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában.)

Versek Mártuskának

Nagy ajándékok tava

Ökönyvi nagy tubinkóval adok,
Akarsz nyakamba s nézd hogyan ragyog
Szíved fölött, a melleid közepén,
Lodóld, hogy izzik, mint paradicsom a fém.

Rememből földre koszorút szövik,
Mint istennőhöz, hozzád úgy jövik.
Mlad szégyemmel, tűnkedés velem,
De rajt' ne járj, mert ott soha nem leszem.

Ha szonyarol hát arszubost adok,
De pár sólélló könnyed benn hagyok
I ha érezed, hogy az íze keserű,
Azért csak add, nincs édesebb medű.

Ha lested fázik, lelken rád adom,
Két vállad bársomnyal belakatom.
E' rozsdakó agyam, ha éhesek -
Lükéségbe nálam soha nem leszel.

A Gebe Mártának ajánlott versek közül egynek a kézírata.
(Az eredeti Konksek Lászlóné Gebe Márta tulajdonában.
A reprodukciót Judit Fabula készítette, 1989.)

Mártának Karácsonya

Versemmel hogy ha megelegszel
Kínáltam mégis márt elegszet -
Fogadd pl: véres, könnyes ékszer.
Márió 1922. József Attila

Ó, zordon Szépség, trónusodhoz jöttem,
Bús koldusod, ki elfáradt szegény.
Vér-rózsák nyíltak lábom vak helyén,
De trónusodhoz mégis elvetődtem.

Ó zordon Szépség, mosolyogsz fölöttem
S hallgatva ülsz a dús Élet hegyén.
Egy ájult lelket hoztam. Az enyém
És följajulom Néked összetörten.

Örökkön verte mákonyos varázsod,
Most oly hideg, mint néma mosolygásod.
S várna reá száz büszke viadal.

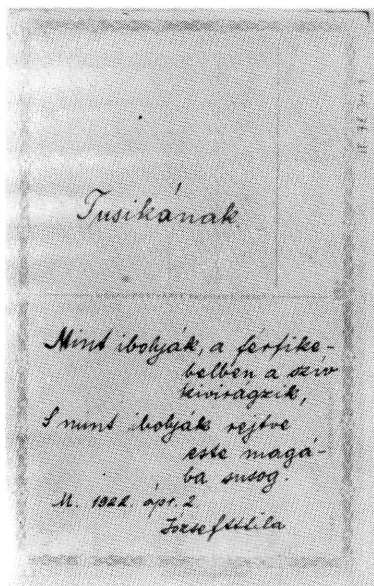
Ó hívd életre ápoló szavakkal,
Illesd meg homlokát meleg ajakkal!
Ó Szépség, nézz rá: olyan fiatal.

5

A Szépség koldusa című verseskötet Gebe Mártának dedikált példánya József Attila bejegyzésével.

Az eredeti verseskötet Koncsek Lászlóné Gebe Márta tulajdonában. (A reprodukciót Judit Fabula készítette, 1989.)

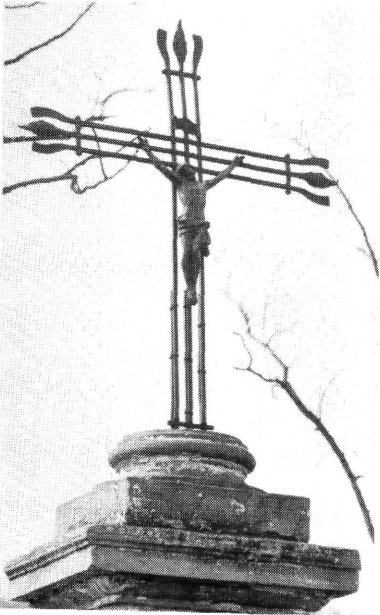
Gebe Mártának írott képes
levelezőlap. Tülső oldala szép
ibolyákat ábrázol.
Eredetije a Makói József Attila
Múzeumban. (Nagy Imre
reprodukciója, 1989.)

Gebe Márta diákkori képe 1922-ből.
Eredetije a Makói József Attila
Múzeumban. (Nagy Imre
reprodukciója, 1989.)

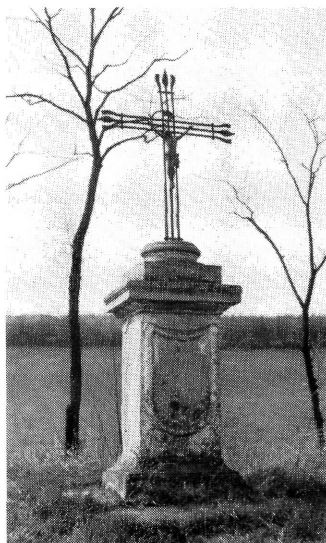
Koncsek Lászlóné Gebe Márta budapesti otthonában. Előtte az asztalon a „Kritika” egyik száma, címlapján fiatalkori fényképével. (Judit Fabula felvétele, 1989.)

A battonyai Balta-kereszt, amely a Lázadó Krisztus című költeményének megírására ihlette József Attilát. (Nagy Imre felvétele, 1989.)

A Balta-kereszt Battonyán az Aradi út mentén az úgynevezett Szionda-halmon. A battonyai fiatalok kedvelt kirándulólöhelye volt. (Nagy Imre felvétele, 1989.)

A Balta-kereszt Battonyán. Nevét Balta Emánuel földbirtokosról kapta, aki 1854-ben állította kegyeletből. Ezt a ténynt a kereszt talpazatán lévő szövegből tudjuk. (Nagy Imre felvétele, 1989.)

Lázadó Krisztus

- O, kőműves, ne légy Te a Földag!
'Ne légy, más, mint az igazságos kr
Tóth kelasok adj de azért el ne vedd a
Kőszat.

Vagy ne maradj olyan káros - palotadár,
Égye ki, nezd meg, a földad mit csinál?
Kégyed nem mosná élet-embert ember
Átkia.

I. feladat kömpü ön a földet letörni.
Tanulmányt meg telen is, kőm -
Ez telen s nem lesz vacsorán, csak földad.
Olyan.

A feladat azért mégis kőszat csak.
Ez mit csak meg, szaga jatin csak, ok,
Tokat gőnyedem. Ne kőszat, ha, ez a
Kőszat.

Nezd ameddig csak telen, csinálna,
Bár kéremem valószínűk helyesül

I. feladat, amit nem, a földet f.
tellen

De add kölcsönbe legelőbb subadal,
Teged nem át el átok és eső,
Teged utkarlyod van is nagyon, ott a
Kőszat

Kőszat fűszet meg munkánál eleget.
Kőszat aq, am is föld, a föld
A atonyozavad atválnak most, kőszat
Érce.

I munkában, kőszat, aq am, mint Te
Kőszat, parázod ban is a földem is
Kőszat aq am remekben is a legelőbb fűszet
Kőszat:

A szemed aq, hogy mindent lass
Kőszat munkán, meg, mincse is a földem,
Kőszat nem látok semmi újat, igazságos,
Kőszat!...

Földad (munkánál) kőszat, kőszat, kőszat,
Kőszat, kőszat, kőszat, kőszat, kőszat.
Kőszat, kőszat, kőszat, kőszat, kőszat.

Kőszat, kőszat, kőszat, kőszat, kőszat,
Kőszat, kőszat, kőszat, kőszat, kőszat,
Kőszat, kőszat, kőszat, kőszat, kőszat,
Kőszat, kőszat, kőszat, kőszat, kőszat.

2. Kézirat, 1918. okl. - Kézirat, 1918. júl. 11.

József Artila Lázadó Krisztus című versének kézírata. A kéziratot A legutolsó
harcos című verseskönyvének hasonló kiadásából vettük át. (Közvetette Tóth
Ferenc. Helikon Kiadó, Budapest, 1989.)

A battonyai volt ACSEV állomás 1989-ben. Ide érkezett József Attila. (Nagy Imre felvétele, 1989.)

A battonyai görögkeleti román templom, amely 1922—23-ban is ilyen lehetett. (Nagy Imre felvétele, 1989.)

A battonyai görögkeleti román parókia épülete, ahol József Attila hittanvizsgát tett Cornea Simon esperesnél. (Nagy Imre felvétele, 1989.)

A battonyai községi polgári fiúiskola tanári kara 1916-ban. Az ülő sorban balról a második, reverendában és szakállal, Cornea Simon görögkeleti román esperes, óraadó, akinél József Attila hittanból vizsgázott. (Nagy Imre reprodukciója, 1989.)

A battonyai úgynevezett Borsos-iskola azóta lebontott épülete, ahol József Attila Kiss Károly tanító vendégeként lakott 1922—1923 nyarán. A fénykép eredetije a battonyai helytörténeti gyűjtemény tulajdonában, ifj. Kiss Károly adományaként. (Nagy Imre reprodukciója, 1989.)

Dr. Kiss Károly és felesége makói lakásukban 1989-ben. Kiss Károly Makón József Attila iskola- és internátusi társa volt 1922—1923-ban. (Nagy Imre felvétele, 1989.)

Szabados János Elemér, József Attila
battonyai iskolatársa. Élete végéig
Battonyán tanítóskodott.

A fénykép eredetije a battonyai
helytörténeti gyűjteményben. (Mihalik
József reprodukciója, 1989.)

A battonyai Babits-testvérek. A kép jobb szélén Babits
Frigyes, József Attila makói iskola- és internátusi társa, bal
szélén Babits Zsolt, aki szintén iskola- és internátusi társa volt
József Attilának.

A kép eredetije Babits Zsoltné tulajdonában. (Mihalik József
reprodukciója, 1989.)

Csoportkép battonyai fiatalokról. Többen József Attila makói iskolatársai voltak. Ülő sor közepén: Szabados János Elemér. Álló sor jobbról a második: Kiss Károly. Álló sor közepén: Takács Antal.

Álló sor jobbról a negyedik: Babits Frigyes.

Az eredeti kép Babits Zsoltné tulajdonában Battonyán. (A reprodukciót készítette Mihalik József, 1989.)

József Attila és József Etelka
(Makó, 1923.) A Petőfi Irodalmi
Múzeum fotóarchívumából. (A
reprodukciót készítette Mihalik
József, 1989.)

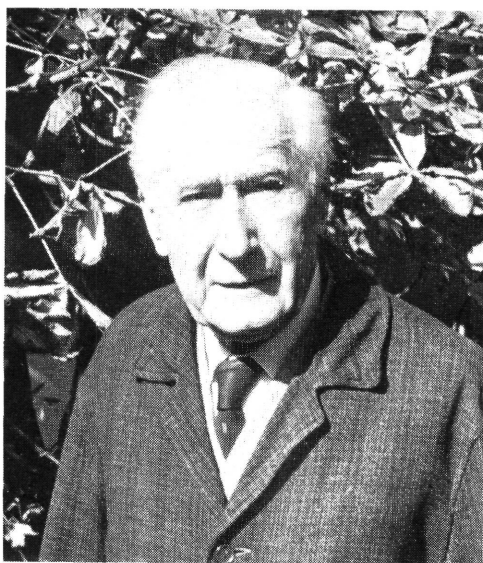
Szilágyi (Erdei) Kató. A kép eredetije a Makói József Attila Múzeumban. (Tóth Ferenc reprodukciója, 1989.)

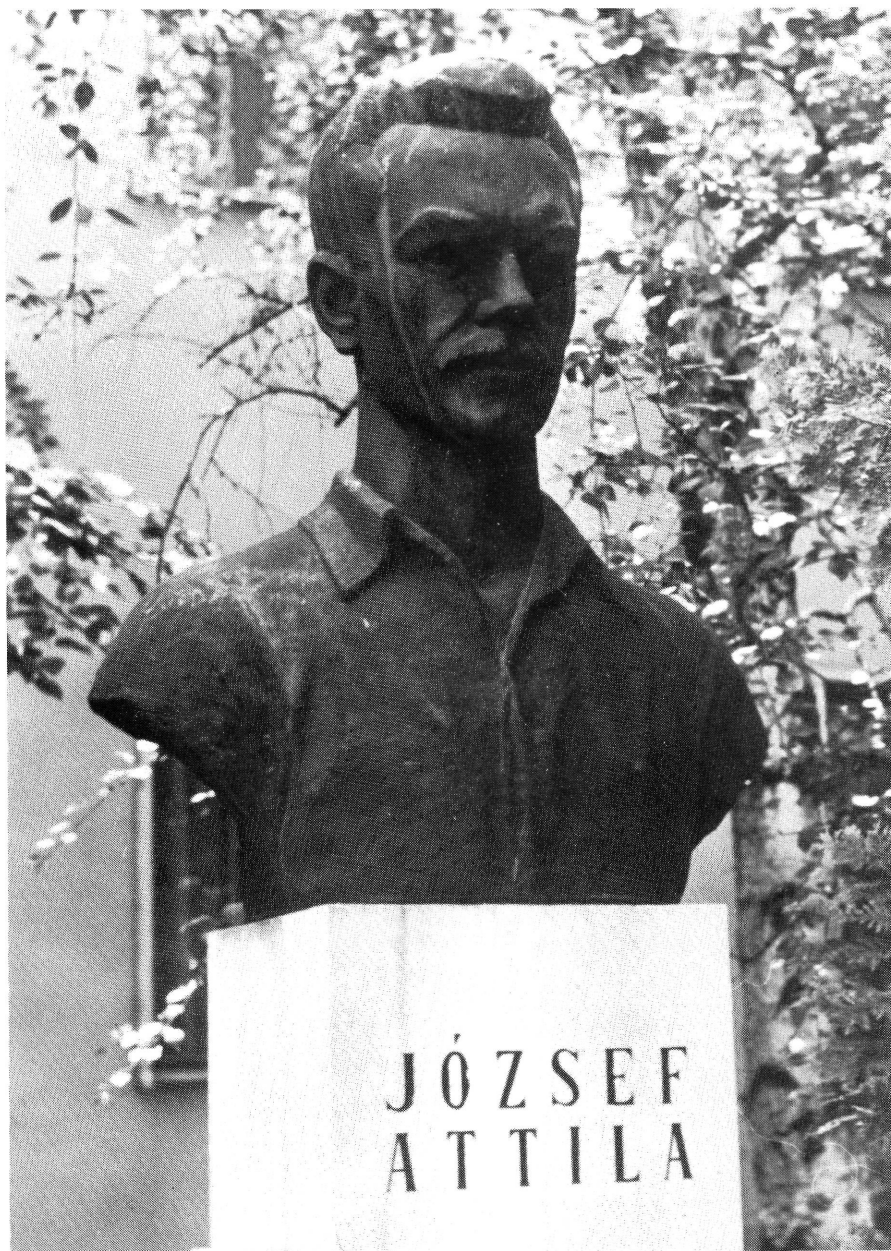
Szilágyi (Erdei) Kató. A kép eredetije a Makói József Attila Múzeumban. (Nagy Imre reprodukciója, 1989.)

Schloss Zoltánné Szilágyi Katalin.
(Makón Erdei Kató, Gyulán Virágos
Kató néni becenéven ismerik.) (Oroján
István felvétele, 1989.)

Dr. Kovács József, József Attila egykori
makói internátusi szobatársa. (Krajcsovics
Bélané felvétele, 1989.)

Kelemen Kristóf szobrászművész József Attila-szobra Monoron, másodpéldánya Battonyán. A battonyai szobor felirata: „1922-ben és 23-ban József Attila Battonyán tett osztályozó vizsgát görögkeleti vallásból.” (Nagy Imre reprodukciója, 1989.)

A gyulai József Attila szobor,
a Pálffy-kollégium előtt. Szabó László
szobrászművész alkotása. (Nagy Imre
felvétele, 1989.)

Emléktábla a gyulai József Attila
Szanatóriumában. Kelemen Kristóf
szobrászművész műve. (Nagy Imre
felvétele, 1989.)

József Etelka 1989-ben. (Takács László felvétele)

József Attila pártfogói makói diákkorában — egy Battonyán tartott irodalmi délután szereplői az 1920-as években. A falragasz a battonyai Ruber-nyomdában készült. Eredeti példány a makói József Attila Múzeumban. (Nagy Imre reprodukciója, 1989.)

**IRODALMI
DÉLUTÁN**

f. hó 31-én (szombaton) délután
4 órai kezdettel
a Községháza nagytermében.

MŰSOR:

1. **Dr. Diósszilágyi Sámuel** ur
(makói költő, a könyves ékfény)
A csecsemővédelem és tuberkulózis.
2. **Juhász Gyula** ur
(névs. magyar író)
Legújabb, meg nem jelent verseit olvassa fel.
3. **Dr. Espersit János** ur
(makói ügyvéd)
Szabad irodalmi előadást tart.

Beléptidij nincs!

Fig. előadók hazautazás támogatás irántigorta. Felénk, mi pedig hazafias, és hitás, értebeli töretlenül jelenünk meg az előadásán.

VEZETŐSÉG.

TARTALOM

Bevezetés	5
I. „Az Országos Gyermekvédő Liga Öcsödre adott nevelőszülőkhöz”	9
II. „Nyáron lakásért és ellátásért tanítottam Mezőhegyesen”	19
III. „Hiszen görögkeleti vagyok és nem katolikus”	34
IV. „S élete, ha van élte még egy, a proletár utókoré!?”	47
Jegyzetek	51
A kiadványban felhasznált szövegek forrásai	55
A mellékletben közölt fényképek eredeti lelőhelyei	56
Néhány megjegyzés utószó helyett	57
Adatközlők	59
Rezümék	65
Fényképmelléletek	69

1980

1980

Ár: 50,— Ft